

Kjeld Schmidt

Materialistisk historieteori og ideologiske aflejringer

I sin anmeldelse i *Arbejderhistorie* nr. 33 af tredje bind af det udvalg af artikler, breve m.v., Morten Thing og jeg har udgivet under titlen *Verdensmarkedet*,¹ bemærker Gerd Callesen meget venligt om udgavernes efterskrifter, at de er spændende, informative og læseværdige, men tilføjer, at det virker "lidt forvirrende", at Thing i sit efterord, der er skrevet i 1977, "ikke tager stilling til de aktuelle diskussioner i 1977, mens Schmidt gør det i 1987 - men altså nogle år efter de var aktuelle." Og han tilføjer, møntet på mit efterskrift: "De harske bemærkninger om kapitallogikken (og for den sags skyld stalinismen) kan vel næppe ramme nogen i dag; 'Kurasje' er afgået ved en stille død for ca. 3 år siden, og siden da har ingen vist hørt om den retning."

Nu er det ikke retfærdigt at hævde, at Thing ikke tager stilling til de dengang pågående diskussioner om den marxistisk historieteori. Det gør han faktisk, omend overvejende implicit. Hvad angår mit eget efterskrift, kritiserer jeg rigtignok såvel den stalinistiske som den kapitallogiske karikatur af den marxistiske historieteori. Hvorfor dog det, spørger Callesen så. Spørgsmålet er relevant og fortjener et svar.

Tillad mig først ganske kort at rekapitulere hovedpunkterne i min argumentation.

Efterskriftet, der bærer titlen "Formationsteorien og historiens mangfoldighed", er - som værket som helhed - et indlæg i den internationale debat om den materialistiske historieteori, der efterhånden har stået på i mange årtier.

På den ene side har ideologer af bl.a. stalinistisk observans ophøjet Marx' teori om "den økonomiske samfundsformations udvikling" til en overhistorisk model og dermed forvandlet den marxistiske teori til en karikatur, der kun kunne virke kvælende på enhver form for kritisk og dermed videnskabelig historieskrivning og samfundsanalyse.

På den anden side har allehånde Marx-kritikere med Karl Popper i spidsen angrebet selve grundlaget for Marx' projekt: samfundets udvikling er *ikke* lovmæssig, hævder de. En række forfattere i samme ærinde mener ovenikøbet at have iagttaget, at Marx selv fundamentalt ændrede standpunkt i spørgsmålet om formations-teorien, idet han frem til sidst i 1860'erne mente, at kapitalismen - udbytning, vold og elendighed til trods - spillede en progressiv rolle, mens han fra sidst i 1870'erne f.eks. vurderede, at Rusland havde mulighed for at "undgå alle det kapitalistiske regimes pinsler".

En særlig "kapitallogisk" variant af dette standpunkt, der udspringer af Frankfurterskolen, og som blev lanceret som en rekonstruktion af den marx'ske teori, adskiller økonomi og historie og hævder, at godt nok er det kapitalistiske samfund underlagt lovmæssigheder, nemlig "kapitalens logik", men at menneskeheds historie i øvrigt ikke er underlagt lovmæssigheder. Denne konstruktion førte til begrebsløs empirisme i studier af ikke-kapitalistiske samfund og til en ahistorisk og gold teoretiseren i studier af kapitalistiske samfund, hvad enhver der har fulgt den hjemlige universitetsmarxismes storhed og fald vil vide.

¹ Karl Marx - Friedrich Engels: *Verdensmarkedet. Avisartikler, breve m.v. 1847-1895*, Redigeret af Kjeld Schmidt og Morten Thing, bind 3, Tiderne Skifter, København 1988.

Som en opfølgning af forordet til værkets første bind fra 1977 behandler mit efterord hele dette problemkompleks, der kan sammenfattes i spørgsmålet: kommer formationsteorien til kort over for historiens mangfoldighed?

I besvarelse af dette spørgsmål redegør jeg for det første udførligt for den indre sammenhæng mellem Marx' teori om det kapitalistiske samfunds økonomiske bevægelseslov og hans historieteori og forsøger dermed at føre det sammen igen, som kapitallogikken har adskilt.

For det andet fremhæver jeg Marx' begreb om “det historiske miljø” som centralt i studier af individuelle samfundsdannelser i deres specifikke historiske kontekst, og jeg påviser, at det stærkt empirisk-orienterede standpunkt, der ligger bag begrebet om det historiske miljø, allerede kom klart til udtryk i Marx' analyser af situationen i Tyskland i 1844 og gennemsyrrer hele det følgende forfatterskab. Den materialistiske teori om den økonomiske samfundsformations udvikling er ikke - som dens stalinistiske karikatur - en “overhistorisk model”, men anviser tværtimod - med begrebet om det historiske miljø - knudepunktet mellem det logiske og det historiske, mellem det almene, det særlige og det enkelte i den historiske proces.

For det tredje undersøger jeg, hvad der ligger i det tilsyneladende brud, der kan iagttages i Marx' historieteori i 1870'erne (hovedkilderne kan læses i udvalget), og påviser, at bruddet ikke ligger i teorien, men hos dens genstand. Når Marx i 1877 nåede frem til, at Rusland ikke var tvunget til at gennemleve “det kapitalistiske regimes pinsler”, skyldes det ikke, at han selv var nået til en erkendelse af, at formationsteorien skulle komme til kort over for historiens mangfoldighed, men at han under indtryk af etableringen af verdensmarkedet, arbejderbevægelsens udvikling, Pariserkommunen osv. havde erkendt, at kapitalismen ikke længere spillede en progressiv rolle på verdensplan. Verden var på vej ind ny historisk epoke, hvis indhold var overgangen til den kommunistiske samfundsformation. Også Marx's udsagn skal ses i deres historiske sammenhæng.

Denne argumentation kan måske virke utidig eller gammelmodig i den forstand, at den hjemlige diskussion om den marxistiske historieteori døde ud for en halv snes år siden. Men mit efterskrift er ikke ment som et indlæg i denne futile og lykkeligt hedengangne debat. Jeg henviser godt nok til indlæg i lige netop denne debat, men blot for at dokumentere, at de standpunkter, jeg forholder mig til, faktisk har været fremført.

Callesen mener, at mine barske bemærkninger om kapitallogikken og stalinismen næppe kan ramme nogen i dag. Det tror jeg nu nok. Rigtig nok er busterne af Stalin ved at blive gemt bort, men mig bekendt lever kapitallogikkens centrale dogmer videre i bedste velgående. Blot har det jo for længst vist sig, at skolen var videnskabeligt steril og politisk pueril, men det har som bekendt aldrig tilintetgjort et dogme. Og skal man dømmes efter Nils Bredsdorffs hadefulde omtale af mit efterord i sin anmeldelse af *Verdensmarkedet* bd. 3 i *Information* (11. nov. 1988), følte i hvert fald han - der jo har været en slags chefideolog for den hjemlige kapitallogiske skole - sig bestemt meget ramt af kritikken. Men om nogen i dag føler sig ramt, kan egentlig ikke være det afgørende.

Der er for mig ingen tvivl om, at den marxistiske teori om den økonomiske samfundsformations udvikling frembyder et hidtil uovertruffet, alment teoretisk fundament for samfundsvidenskabelig og historisk forskning og et videnskabeligt grundlag for en nøgtern og realistisk socialistisk bevægelse, befriet for populistisk voluntarisme og sværmerisk mytologi. Men skal dette potentiale bringes til udfoldelse, er det nødvendigt radikalt at befri den levedygtige videnskabelige kerne i “overleveringen” fra de mange lag af ideologiske aflejringer efter de populistiske,

anarkistiske, nationalistiske, kontrarevolutionære og totalitære bevægelser, der i dette århundrede har tilegnet og tillempt marxismen til deres forskellige formål.

Når det drejer sig om den materialistiske historieteori, er det således afgørende at identificere og overvinde de katastrofale deformationer, den stalinistiske karikatur har påført teorien. Opgøret med stalinismens indvirkninger på den materialistiske historieteori har rigtignok stået på i årevis, men kan på ingen måde siges at være fuldført. Stalinismens aflejringer - som f.eks. myten om interessernes harmoni i arbejderklassen, dens utopistiske forestillinger om den socialistiske revolution og udviklingen af det socialistiske samfund og dens demagogiske påstand om den politiske viljes almagt - er stadig ideologisk virksomme i den socialistiske bevægelse.

Herhjemme blev det internationale opbrud i marxismen i 1960'erne og 1970'erne ydermere usurperet af kapitallogikken, og den stalinistiske karikatur blev dermed erstattet af en anden, men lige så steril karikatur. Opbruddet blev dermed i realiteten kvalt i fødslen. Kapitallogikkens totale fallit blev marxismens fallit, og i hjemlige forskningsmiljøer fremkalder udtrykket 'marxistisk historieteori' i dag som regel kun et skuldertræk.

Det er formentlig med ideologiske karikaturer, som det efter sigende er med vampyrer: de skal begraves eftertrykkeligt - ved midnatstid og med en pæl gennem hjertet. Ellers rejser de sig igen.

Derfor værket, derfor mit efterord og derfor de barske bemærkninger om stalinismens og kapitallogikken.